

VIGILATS DES DEL CEL:

el paper estratègic de les illes Balears durant la Segona Guerra Mundial (1939-1945)

Joana Maria Petrus

Lliçó inaugural de la UOM

Curs acadèmic 2017-18

© del text: l'autora, 2017
© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 2017

VIGILATS DES DEL CEL:

el paper estratègic de les illes Balears durant la Segona Guerra Mundial (1939-1945)

Joana Maria Petrus Bey
Departament de Geografia
Universitat de les Illes Balears

PREÀMBUL

La Universitat Oberta per a Majors ha complit ja prop de vint anys. La UOM, com sabeu, s'adreça a persones adultes més grans de 50 anys amb estudis primaris que estiguin interessades a realitzar alguns dels programes o de les activitats que s'ofereixen per fer possible l'aprenentatge al llarg de la vida.

El requisit d'edat, doncs, permet aquest curs que en puguin ser alumnes totes les persones nascudes abans de 1968 i sense límit. Per tant, aquest curs els alumnes matriculats abraçaran una època que anirà de 1967 fins...? posem cent anys enrere?, potser el 1917? com els que ha complit el senyor Vicent Juan Ferrer, alumne centenari de la Seu d'Eivissa?, coincidint amb el centenari també de la Revolució Russa o amb l'aprovació de la Constitució dels Estats Units de Mèxic.

Donant per bo aquest interval, tots els que formam part de la UOM i tenim, per tant, entre 50 i 100 anys compartim un període històric que hem viscut i un altre que de forma immediata ens han transmès els nostres pares o fins i tots els nostres avis.

Tot plegat, directament o indirectament, compartim una memòria intergeneracional de la qual formen part fets històrics tan transcendents per a l'avenir d'Espanya, del conjunt d'Europa o del món sencer, que no podem parlar d'aquell temps sense que se'ns facin presents (en són exemples la Guerra Civil espanyola o la Segona Guerra Mundial), però també un seguit d'avenços

tecnològics i millores en la fotografia aèria, l'aviació, el radar, les comunicacions, o les armes de destrucció massiva.

Aquestes coordenades comunes que compartim formen part de la història en majúscules, de la qual han donat compte els historiadors i que els més joves han hagut d'aprendre a l'escola, una història, però, que per a molts de nosaltres és encara memòria viva.

La lliçó que ens ocupa avui ens transporta novament a un breu però intens període d'aquesta història, de l'1 de setembre de 1939 al 2 de setembre de 1945, sis anys i un dia, els de la Segona Guerra Mundial.

Crec no equivocar-me si dic que molts alumnes de la UOM recorden com si fos ara moltes coses d'aquella època, ben segur que no totes dolentes, però ni que sigui perquè la força dels records es troba directament relacionada amb les emocions, fóssim joves o infants, ens ho hagués contat la mare o l'avi, tancam els ulls i podem sentir —o imaginar sentir— l'esclat ensordidor de les bombes, el bram de les sirenes, les corregudes al refugi, el formigueig de la fam, les cues de racionament, els avions bombarders travessant el cel, o, senzillament, la por.

La Segona Guerra Mundial ha estat —de moment— el conflicte més important i destructiu de la història de la humanitat, tan per l'amplitud dels combats com per l'abast planetari i la potència i l'alt nivell tecnològic de l'armament utilitzat, cosa que explica les esgarrioses xifres de morts i destrucció que deixà al darrere.

En l'ordre polític significà la fi de l'hegemonia europea, l'inici de la Guerra Freda entre les dues grans superpotències (els Estats Units i l'URSS) i l'emergència del Tercer Món (Aracil Martí, Oliver i Puigdomènech & Segura, 1998).

De les cendres d'aquest món devastat, unes grans lliçons apreses: la necessitat de no repetir mai més un genocidi, la persecució implacable del feixisme i la proclamació dels Drets de l'Home.

Acabada la Segona Guerra Mundial, l'enorme aparell de guerra organitzat per les forces intervinents donaren lloc a l'existència d'un immens material documental, gràfic i cartogràfic, que quan no va ser destruït, va ser confiscat i classificat pel seu alt valor estratègic i considerat material d'alta seguretat en el context de la Guerra Freda.

Una part important del material de guerra va ser desclassificat els anys setanta, però encara n'hi ha una part que romandrà protegit fins a complir-se cent anys del conflicte. La fotografia aèria i els informes d'operacions aèries, marítimes i terrestres de les forces aliades es troben entre el material desclassificat, malgrat que la seva dispersió entre els Estats guanyadors i la manca de catalogació en alguns casos dificulti d'accedir-hi.

Recentment, després d'una llarga cerca que va iniciar fa prop d'una dècada el professor Cels Garcia, del Departament de Geografia d'aquesta universitat, un equip format per ell, el professor Antoni Ginard i jo mateixa hem aconseguit recuperar una part de la fotografia aèria que feren els aliats de les Balears. Les imatges recuperades ens donen l'oportunitat de veure com eren algunes zones de les Balears els anys quaranta, ens permeten comparar aquestes zones amb altres imatges posteriors i veure quins han estat els canvis, però sobretot les fotografies aèries permeten que ens fem moltes preguntes: Per què es feren tantes fotografies aèries de les Illes, especialment entre els anys 1940 i 1943? Què cercaven els aliats a les Balears? Quina informació rellevant hi trobaren? Què en feren?

I aquí és on el document històric, la fotografia aèria, ofereix la possibilitat de conèixer millor el significat d'aquest arxipèlag en el context geopolític del moment, ja que s'atorga a la seva geografia física (cales, badies, platges, planes, turons, penya-segats) un valor estratègic del qual probablement no era conscient cap de les persones que habitaven les Illes en aquells anys, més preocupades per sobreviure a la dura repressió i a l'escassetat d'aliments de primera necessitat.

Les Balears, arxipèlag clau per al control de la Mediterrània occidental

Les Balears havien demostrat ja el seu valor geoestratègic abans i durant la Guerra Civil.

El 1921 es creà al port de Maó un aeròdrom i una base d'aerostació que juntament amb la de Marín (Pontevedra) i la de Mar Chica (Melilla) formaren la xarxa secundària de suport a la xarxa d'Estacions Aeronavals, integrada per Cadis, Ferrol i Cartagena. Aquesta xarxa s'havia creat el 1917 com a part del nou sistema d'Aviació Naval que havia d'ampliar —mitjançant hidroavions transportats per vaixells, recordem el *Dédalo*— la capacitat operativa de l'Armada.

L'esclat de la guerra el 1936 impulsà la difusió a les Illes de bases militars aeronavals que, tret de la de Menorca, donaren promptament suport al bàndol nacional. Els aeròdroms de Mallorca es varen militaritzar i es varen convertir en llocs estratègics des dels quals l'aviació franquista podia controlar el trànsit marítim del llevant peninsular i bombardejar-ne els principals ports.

A aquestes accions contribuïren també les bases d'hidroavions que s'instal·laren el 1937 a Pollença i Formentera i la base naval de Sóller, creada per a l'aprovisionament i refugi de vaixells. El bàndol nacional comptà amb el suport de les forces militars italianes per revertir la contraofensiva republicana encapçalada per Bayo, i des de llavors, la presència italiana a Mallorca i les Pitiüses seria constant durant la guerra, i es farien servir Pollença, Alcúdia, Son

Bonet, Son Sant Joan i Formentera com a bases aèries i el port de Palma com a principal base naval.

D'aquesta època daten les primeres fotografies fetes des de l'aire per hidroavions que sobrevolaven les Illes, que tot i oferir imatges obliqües de gran valor documental no poden comparar-se amb les ortofotografies obtingudes durant la Segona Guerra Mundial, ni per la seva qualitat i resolució ni pel tipus d'informació que es podia extreure de les fotografies aèries fotointerpretades.

Finalitzada la Guerra Civil, aquest conjunt d'enclavaments insulars, format per ports i aeròdroms, ampliarà el seu paper estratègic en l'escenari europeu, que just encetava una nova etapa bèl·lica que s'estendria fins a 1945.

Les Balears, tal com ja ho havien fet en altres moments històrics, podien atorgar una superioritat decisiva sobre la Mediterrània occidental al bàndol que hi tingués el seu control. Per aquest motiu, els aliats, coneixedors del suport que tant Itàlia com Alemanya havien donat al bàndol nacional durant la Guerra Civil, no deixaren de vigilar tots els moviments que es produïen a les Illes, fent servir els més avançats sistemes existents en aquell moment, com la fotografia aèria i la fotointerpretació de la informació que aquesta donava.

Però, com arribaren les Balears a ser tan importants en el context europeu de l'època?

Les Balears segons els alemanys

Per contestar a aquesta pregunta hem de repassar breument quins eren els plantejaments geopolítics predominants a l'època. A finals dels anys trenta i en un context internacional en què s'albirava un nou enfrontament bèl·lic, el Regne Unit estava força interessat a conèixer els plantejaments teòrics que guiaven la geopolítica d'Alemanya i d'Itàlia en relació amb el sud d'Europa, en especial, de la Mediterrània occidental. No debades, el domini britànic en el món era fonamentalment marítim. La Royal Navy controlava les rutes comercials, i la Mediterrània occidental era una zona clau per salvaguardar els seus interessos, que podien perillar si algun país adversari trencava o controlava la via de comunicació existent entre Gibraltar i el canal de Suez, vital per als britànics.

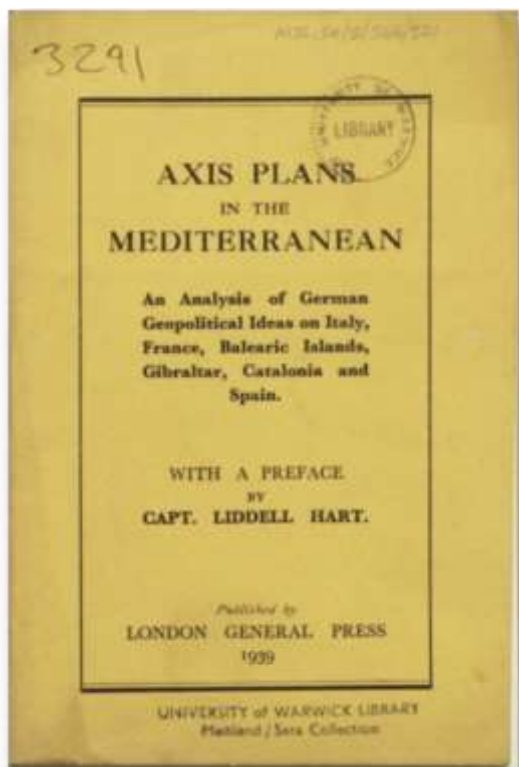
Un document fonamental de l'època és un opuscle publicat el 1939 a Londres, amb prefaci del capità Liddell Hart, titulat *Axis Plans in the Mediterranean*, que tradueix a l'anglès l'anàlisi de les idees geopolítiques alemanyes sobre Itàlia, França, Gibraltar, Catalunya, Espanya i les Illes Balears.¹ El prefaci deixa clar que, per als britànics, la Mediterrània no era més que «un canal de 2.000 milles entre

---

¹ (1939) *Axis Plans in the Mediterranean. An Analysis of German Geopolitical Ideas on Italy, France, Balearic Islands, Gibraltar, Catalonia and Spain. With a preface by Capt. Liddell Hart.* London General Press.

Port Saïd i Gibraltar», un canal en el qual el Regne Unit controlava Malta, Xipre i el canal de Suez, però al qual amenaçaven prou perills (Hart, 1939).

D'entrada, la Mediterrània és una mar tancada envoltada de barreres naturals inexpugnables, de manera que la circulació al seu interior resta ben protegida d'altres mars, però també té una distribució interior de grups d'illes com les Balears, Còrsega, Sardenya i Sicília que podien ser baluards marítics o llocs avançats des dels quals es podien llançar atacs.

Controlar aquestes illes era de vital importància per garantir la seguretat de les vies marítimes que unien la metròpoli amb les colònies del nord

d'Àfrica i Orient. El manteniment de l'Imperi britànic depenia d'aquestes rutes marítimes.

En aquest context, qualsevol control de les Balears per part de l'Eix significava una amenaça al tram occidental d'aquesta ruta i la possibilitat de blocar-la.

L'altra gran artèria vital que travessava la Mediterrània era la connexió nord-sud que França establia, gairebé passant per sobre les Balears, amb les seves possessions colonials del nord d'Àfrica. Igualment, un control alemany o italià de l'arxipèlag balear significava un perill per al manteniment de la rereguarda francesa.

Itàlia versus França

Resulta interessant observar també l'anàlisi que feien els autors dels estudis geopolítics alemanys en relació amb Itàlia. El general Karl Haushofer, entre d'altres, professor de la Universitat de Munic i president de la Deutsches Akademie, assumia l'expansió d'Itàlia gairebé com una necessitat biològica: per obtenir matèries primeres i per donar sortida a l'excés de població i a la producció industrial i agrícola.

Segons Haushofer, per ser una gran potència i assolir la supremacia a la Mediterrània, Itàlia s'havia de recolzar en una altra gran potència, que només podia ser Alemanya. Els objectius de la Itàlia feixista a la Mediterrània coincidien, per tant, «punt per punt», amb els de l'Alemanya nazi: de manera que qualsevol avanç italià a la Mediterrània podia considerar-se un avanç alemany.

Segons els britànics, el domini italià de la «línia diagonal insular Balears, Sardenya, Sicília» suposaria el control d'Itàlia sobre la ruta comercial a l'Extrem Orient. Alhora, significaria un encerclament militar, polític i econòmic de França i la ruptura de les comunicacions amb Algèria i Tunísia (i la probable pèrdua d'ambdós territoris). França hauria d'acabar cedint a la pressió italiana en alguns punts vitals. Una Còrsega francesa era una amenaça per a Itàlia, que tampoc no havia renunciat mai al control de Niça i de Savoia.

La seguretat de la Gran Bretanya depenia, doncs, de la seguretat de França, a causa de la contigüitat geogràfica, però també per la seva doble façana atlàntica i mediterrània i la posició francesa a la Mediterrània i el manteniment de les seves dependències al nord d'Àfrica. Per això, la política exterior britànica estava lligada a la de França: «els seus riscos són els nostres riscos», deien els britànics.

Espanya

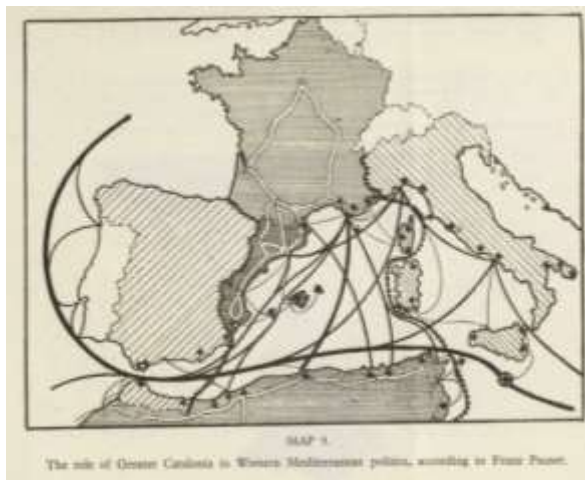
Espanya, aleshores comandada pel règim del general Franco, era l'aliat natural d'Alemanya contra França. Alemanya tenia interès en una Espanya forta, perquè una Espanya forta ampliava la frontera que França havia de defensar i l'obligava a mantenir cossos d'exèrcit als Pirineus, lluny, per tant, de la frontera del Rin.

La situació geogràfica de la península Ibèrica atorgava a Espanya una posició estratègica de primer ordre. Segons els teòrics alemanys, «l'actitud d'Espanya era vital en qualsevol conflicte a la Mediterrània» perquè tenia la clau de l'extrem occidental del «canal» de la mar Mediterrània, sobretot perquè comprometia la funció de Gibraltar com a base naval i les connexions de la Gran Bretanya amb la banda oriental de la Mediterrània. Si a aquest paper clau sobre l'estret s'hi afegia l'eventual ús de les Balears com a plataforma aereonaval, el paper d'Espanya era clau per als britànics. Segons el capità britànic Liddell Hart,² «l'amistat d'Espanya és desitjable, però una Espanya neutral és vital».³

Catalunya

L'*Axis Plans in the Mediterranean* analitzava també el paper concret de Catalunya, que es considerava l'àrea de més interès geopolític de la península Ibèrica,⁴ pel fet de ser la que obria vies d'accés naturals cap a França.

El document en qüestió planteja el paper geoestratègic que tindria a la Mediterrània una «gran Catalunya» (una regió que inclouria les actuals regions de parla catalana) si es constituís com un Estat independent. Aquesta unitat territorial podria proporcionar un pont terrestre que unís França amb el seu imperi de l'Àfrica del Nord i en mans de l'Eix seria l'accés natural a Gibraltar.

«Axis Plan in the Mediterranean»

El teòrics alemanys raonaven que si una «gran Catalunya» independent podria servir d'ajuda per desestabilitzar França, l'Espanya del règim del general Franco no podia permetre un Estat català independent, que blocaria el seu accés peninsular a la

² Sir Basil Henry Liddell Hart (31 d'octubre de 1895 - 29 de gener de 1970), conegut com a capità Basil Liddell Hart, fou un militar, historiador militar, teòric militar i periodista anglès.

³ «A friendly Spain is desirable; a neutral Spain is vital».

⁴ És obvi que els teòrics de la geopolítica tenien en compte la situació de Catalunya durant la Segona República Espanyola (1931-1936) i l'oposició catalana al bàndol nacional durant la Guerra Civil (1936-1939).

Mediterrània, per la qual cosa suggerien que la capital d'Espanya s'hauria de traslladar a Barcelona. D'aquesta forma, es continuarien controlant les intercomunicacions terrestres i també marítimes de la regió, inclòs el previst canal del Migdia.

Les illes Balears

D'acord amb l'*Axis Plans*, les Balears adquirien una significació estratègica excepcional com a base naval i aèria, perquè la seva posició geogràfica al centre de la conca occidental de la Mediterrània les feia imprescindibles tant per protegir com per atacar rutes marítimes vitals. Hem de recordar que durant la dècada de 1930 el paper de les Balears s'havia vist igualment reforçat com a nus de comunicacions aèries, ja que Mallorca era punt d'escala habitual de la companyia aèria italiana Ala Littoria (amb una línia Roma-Pollença-Melilla-Cadis) i per a la companyia Air France (entre Marsella-Balears-Alger).

La importància de les illes Balears per a Alemanya s'explica per diversos factors:

1. En relació amb la posició naval de França, perquè les Balears, situades en «una badia al sud de França», podien tallar les comunicacions franceses amb el nord d'Àfrica.
2. Quant a Itàlia, perquè un atac italià no podia ser complet i tenir èxit sense controlar les Balears, des d'on les forces italianes podrien amenaçar les rutes colonials franceses i britàniques, Gibraltar inclòs.
3. En relació amb Catalunya, les illes Balears formaven amb ella una unitat estratègica. Fins i tot, el control de Menorca i de Catalunya per una mateixa potència feia inútil la possessió de Mallorca per una altra potència. El triangle Barcelona, Cartagena, port de Maó tallava les rutes marítimes franceses cap al nord d'Àfrica.

En relació amb el Regne Unit, sempre pendent de la protecció de Gibraltar, de l'Estret i de la ruta de l'Extrem Orient, les Balears i la costa espanyola havien de restar sempre «en les mans adequades». No per casualitat, durant anys les maniobres de la flota mediterrània britànica havien tingut lloc habitualment en aigües de les Balears.

La política exterior d'Espanya com a motiu per vigilar les Balears

No hi ha dubte, doncs, que els plantejaments teòrics de la geopolítica influïren poderosament en els preparatius de la guerra; malgrat que les teories de gabinet podien ser vàlides, la situació bèl·lica exigia accions concretes –moltes vegades dramàtiques– per aconseguir els objectius fixats.

La mar Mediterrània no era l'únic teatre d'operacions bèl·liques obert. Els objectiu de l'Eix se centraven a atacar les posicions britàniques de Gibraltar, Malta i el canal de Suez, per tallar la ruta marítima de l'Extrem Orient. El punt estratègic vital era el control de la base naval i aèria de Malta, perquè podia proveir de subministraments els exercits alemanys i italians del nord d'Àfrica. L'illa fou atacada per Itàlia el juny de 1940, immediatament després de declarar la guerra al Regne Unit. Aconseguir aprovisionar l'illa, bloquejada i assetjada per

l'Eix, donà lloc a una èpica batalla aèria, marina i submarina coneguda com a operació Pedestal (9-15 d'agost de 1942). La pressió de les forces de l'Eix sobre Malta fou constant fins a la invasió aliada de Sicília (agost de 1943).

En els anys inicials de la guerra, les operacions militars —terrestres, navals i aèries— tingueren molts de fronts actius al sud d'Europa, a la conca Mediterrània, al nord d'Àfrica i a l'Orient Mitjà: la península Italiana i Sardenya, la península Balcànica (Albània, Iugoslàvia), Grècia i la mar Egea; la guerra del desert (Algèria, Tunísia, Líbia), fins a arribar a Egipte o a Síria.

A la Mediterrània occidental, a causa de la postura col·laboracionista de la França de Vichy amb les forces de l'Eix i la posició «neutral» —sense participar directament en el conflicte— d'Espanya, la situació era tensa, però d'una certa calma relativa.

Però entre 1941 i 1943, en què els aliats lliuren la batalla al nord d'Àfrica (1942) i envaeixen Sicília (1943), la Mediterrània occidental va ser una zona clarament dominada per les potències de l'Eix. Per aquest motiu, les Balears, l'únic arxipèlag «neutral» de la Mediterrània, havia de ser constantment vigilat per les forces aliades. No ens pot sorprendre, doncs, que entre 1941 i 1943 els vols de reconeixement fossin constants sobre les Illes i que es fessin centenars de fotografies aèries dels enclavaments estratègics que servien encobertament de suport als exercits de l'Eix: ports i aeròdroms.

La principal preocupació dels Aliats era que Espanya pogués entrar en guerra a favor de l'Eix, a pesar que el règim franquista es movia entre la «neutralitat» i la «no-bel·ligerància», segons convenia i en funció de l'evolució del conflicte.

No podem oblidar que quan el juny de 1940 cau París, Espanya s'identifica ràpidament amb la causa alemanya. Itàlia entra a la guerra envaint França, i Espanya deixa de ser neutral. Espanya esperava obtenir així el suport d'Alemanya en les seves reivindicacions territorials, entre les quals es trobaven l'annexió del districte d'Orà (Algèria); la incorporació de tot Marroc; l'expansió a la frontera sud del Sàhara espanyol fins al paral·lel 20; i la unió del Camerun francès a la Guinea Espanyola, però, fonamentalment, Espanya exigia artilleria i aviació per conquerir Gibraltar i submarins per defensar les Canàries.

Però Hitler no estava disposat a satisfer les aspiracions territorials del Règim i no acceptava condicions, en tot cas, n'imposava.⁵ La reunió entre Franco i Hitler a Hendaia (23 d'octubre de 1940) tampoc no donà resultats, però la pressió alemanya perquè Espanya entràs en guerra no deixà de créixer, fins al punt que se signà un protocol secret entre ambdós països que declarà Espanya tècnicament aliada de l'Eix, sense fixar la data d'entrada.⁶

Les evasives d'Espanya a entrar a la guerra, mentre no aconseguís el seus objectius territorials, forçaren fins i tot una trobada de Franco amb Mussolini, que es produí el 12 de febrer de 1941 a Bordighera (Itàlia), igualment sense resultats, encara que Franco signà un acord de no-bel·ligerància i acceptà enviar mesos després la División Azul a lluitar a l'URSS contra el comunisme, el judaisme i la maçoneria.

Per la seva banda, el Govern britànic intentava influir també sobre Espanya perquè es mantingués neutral o donàs suport als aliats, fent servir mètodes molt més persuasius, com ara facilitar la importació de queviures bàsics i matèries primeres i donar a entendre privadament que simpatitzava amb la idea d'ampliar la zona espanyola al Marroc. El juny de 1940 i amb l'objectiu de protegir Gibraltar i, consegüentment, l'entrada a la Mediterrània, d'una possible ocupació germanoespanyola, la Gran Bretanya inicià una operació de suborn a un grup de generals espanyols consistent a prometre'ls de cobrar si aconseguien mantenir Espanya neutral (Viñas, 2016),⁷ una operació en la qual, segons l'historiador Àngel Viñas, el

⁵ A les converses entre Serrano Suñer i el ministre d'Afers Exteriors del Reich, Joachim von Ribbentrop, mantingudes a Berlín (15-25 de setembre de 1940), Alemanya arribà a exigir la cessió d'una de les illes Canàries per establir-hi una base naval alemanya.

⁶ La còpia espanyola del protocol va ser destruïda quan Alemanya perdé la guerra, probablement perquè comprometia el paper de neutralitat que el Règim volia donar davant l'exterior, especialment els països vencedors.

⁷ Viñas sosté que l'operació va ser ideada pel banquer Joan March i que els doblers dipositats en bancs de Nova York i de Ginebra foren blanquejats per ell mitjançant importacions fora de contingent, autoritzades pel Règim.

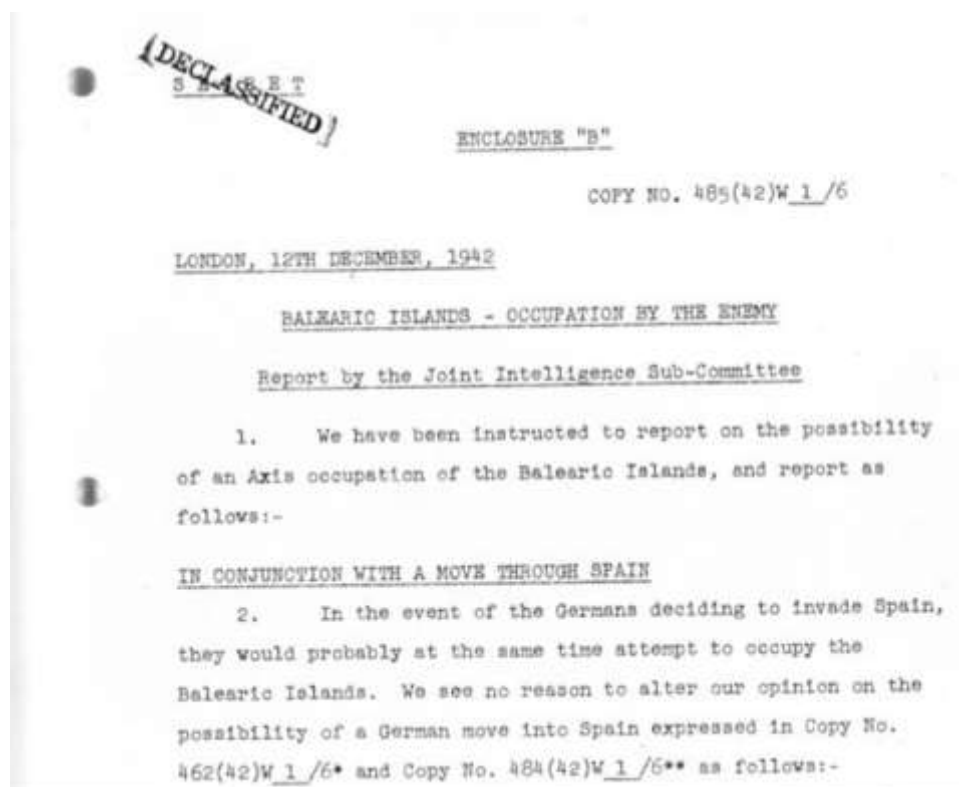
banquer mallorquí Joan March tingué un paper fonamental.

Plans d'invasió d'Espanya

En aquest context de simulacions, interessos i evasives, a poc a poc anà cobrant força entre els aliats la idea que aviat es produiria una intervenció directa de l'Eix sobre la Península i les Balears, la qual cosa motivà també que els mateixos aliats dissenyassin un pla d'ocupació d'Espanya i les Balears.

Entre la documentació trobada als arxius, i a tall d'exemple, destaca una reunió del Gabinet de Guerra britànic, presidida per Winston Churchill, en la qual el secretari de Relacions Exteriors, Samuel Hoare, informa en secret que la situació a Espanya «es mou ràpidament».⁸

També un memoràndum secret nord-americà, de 12 de desembre de 1942 (*Study of Certain Terrain and Logistics Aspects of the Iberian Peninsula [and Balearic Islands]*),⁹ fa un estudi logístic i del terreny per dur a terme un pla per a l'ocupació de la península Ibèrica.

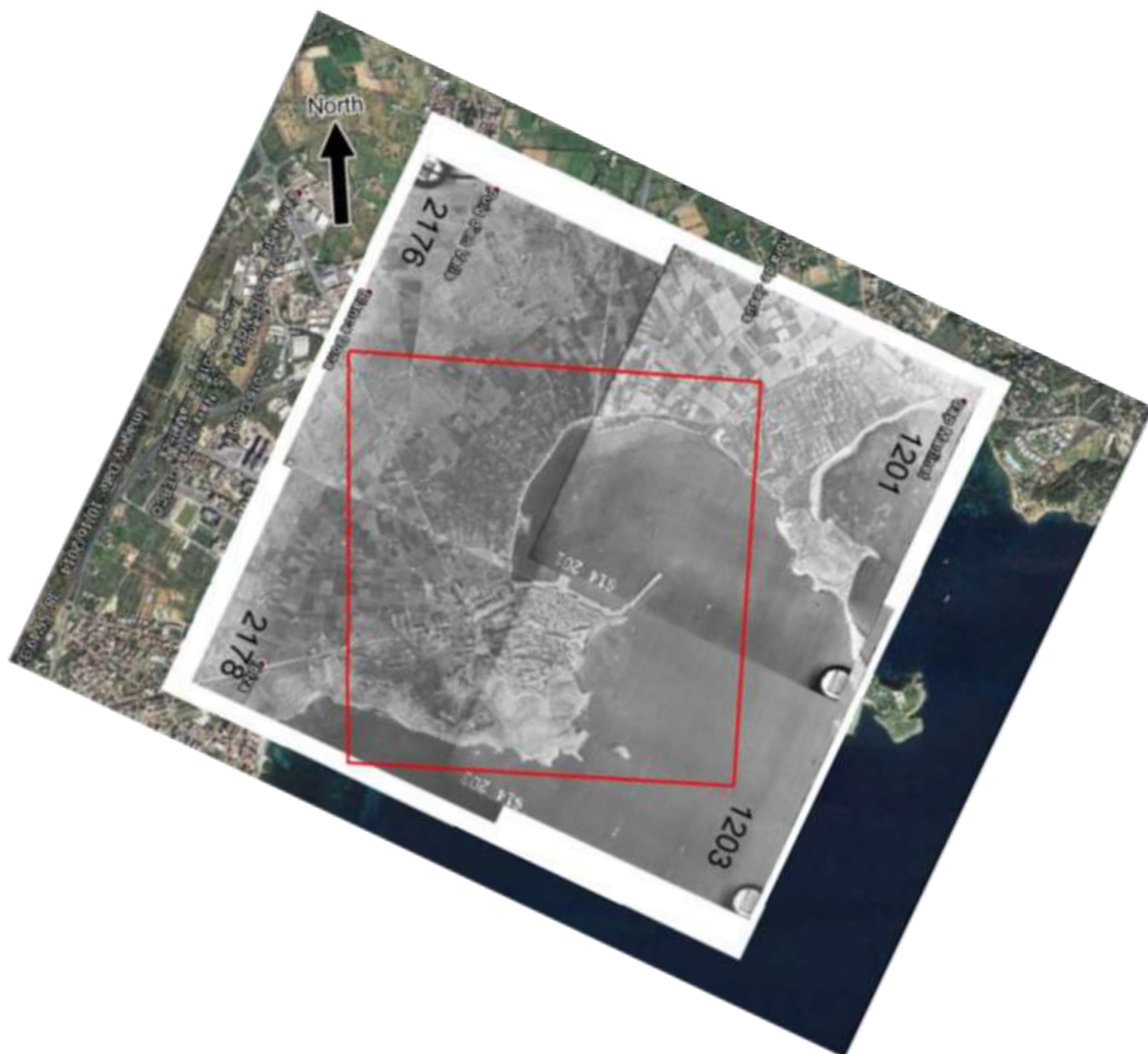

⁸ *The National Archives*, Catalog Reference CAB/65/7/26. *War Cabinet 131 (40)*, pàg. 193 i seg.

⁹ National Archives Identifier 2147044. Record Group 165. Records of the War Department General and Special Staffs, 1860-1952. College Park, Maryland (USA).

Per la banda aliada, el maig de 1940 proliferaren els rumors d'una possible ocupació britànica d'Eivissa en cas que Itàlia entràs en la guerra. El mes de juny de 1940 el temor era que Mallorca seria ocupada per Itàlia amb ajuda dels alemanys. El temor, doncs, a una ocupació real de les Balears per un o altre bàndol fou una constant. Tant l'Eix com els aliats sabien que controlar les Balears podia acabar decantant la victòria.

Mosaic de fotografies aèries que reconstrueixen el port d'Eivissa (1943)

Els reconeixements aeris a les Balears

Pel que hem vist fins aquí, sembla ja prou clar que les Balears eren un espai estratègic de primer ordre, especialment per a les forces aliades, que necessitaven vigilar constantment les Illes per estar a l'aguait de qualsevol moviment que poguessin fer els vaixells, avions i submarins alemanys i italians.

Els fonaments de la planificació estratègica comencen sempre per la informació (espionatge, infiltració, contactes, contrainformació, coneixement del terreny, etc.). Amb l'objectiu de recopilar informació,¹⁰ pel seu interès geoestratègic, les illes Balears foren objecte de les activitats de reconeixement aeri de la RAF i dels aliats (especialment a partir de 1941) (Massot i Muntaner, 1995). Majoritàriament, la cobertura de les sortides s'efectuava des de Gibraltar, des d'on es reconeixien les illes Balears i la costa meridional i oriental de la península Ibèrica i el nord d'Àfrica.

Als vols de reconeixement sobre les illes Balears per part dels aliats els podem assignar dos grans objectius: en primer lloc, informació i vigilància, perquè lògicament interessava conèixer l'estat de la situació a les Illes (trànsit marítim, moviments de caràcter militar i logístic, infraestructures, defenses). En segon lloc, anàlisi territorial, que donava lloc a informes d'interpretació militars (*Army Interpretation Report*), elaborats per la Secció Geogràfica de l'alt comandament.

Aquests informes comparaven la situació actual amb estudis previs anteriors i avaluaven les Balears com a possible escenari d'accions bèl·liques, així com els plans a seguir en cas d'una eventual ocupació.

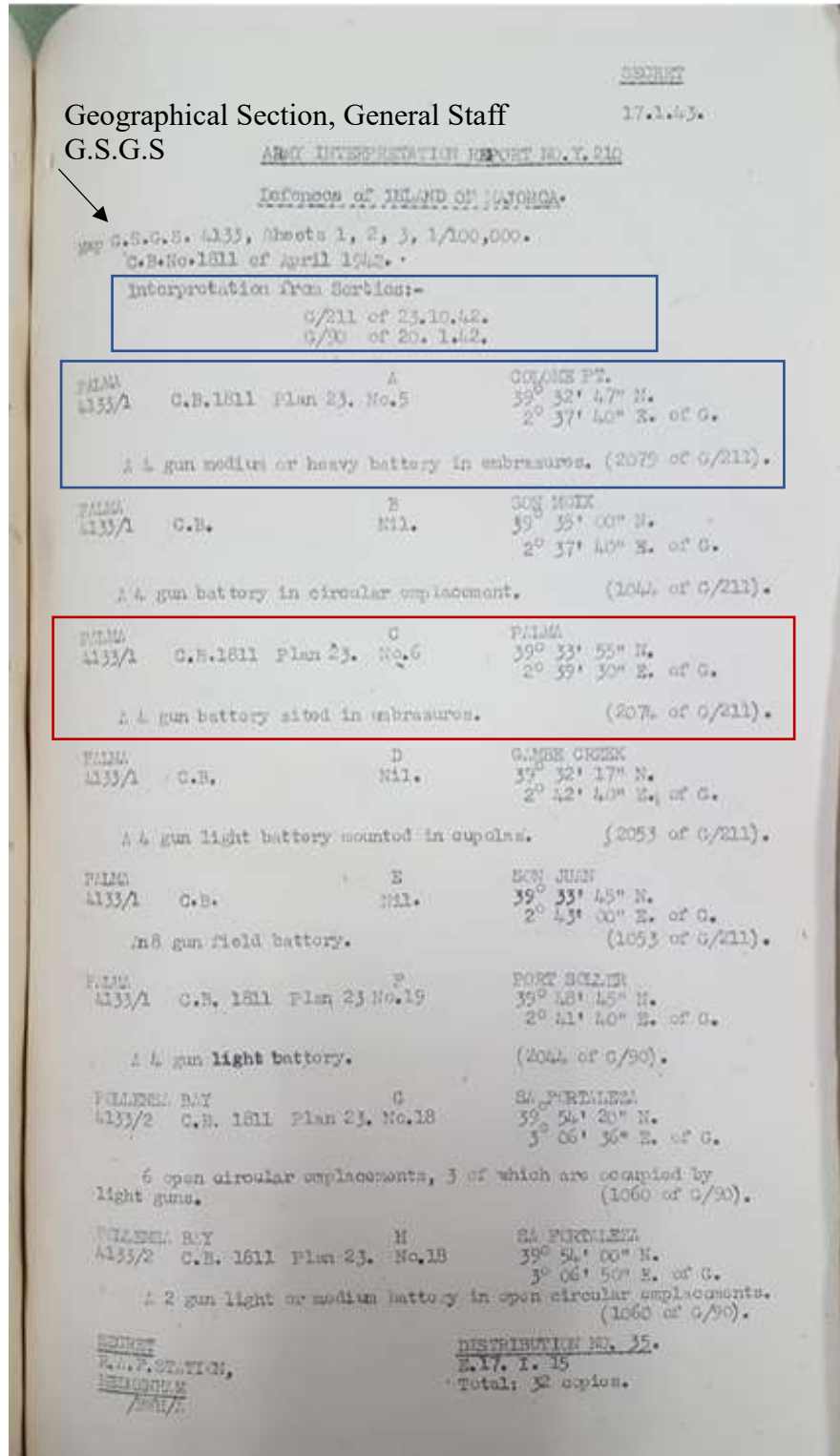
S'han localitzat als arxius britànics i nord-americans els expedients referits a Mallorca, a Menorca i a Eivissa i Formentera. Els informes es basen en l'anàlisi i la interpretació de fotografia aèria de diferents vols. Tot indica que els informes consultats substituïen altres informes precedents que no s'han pogut localitzar.

Aquests informes fan una descripció detallada de les característiques topogràfiques i d'accessibilitat de distints trams de la costa a fi d'orientar les

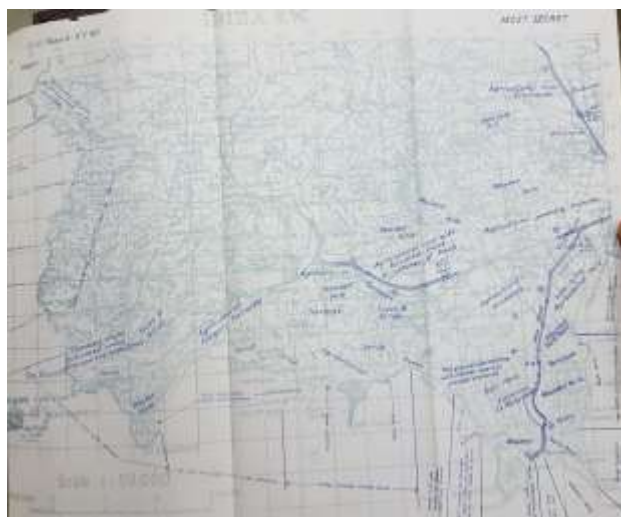
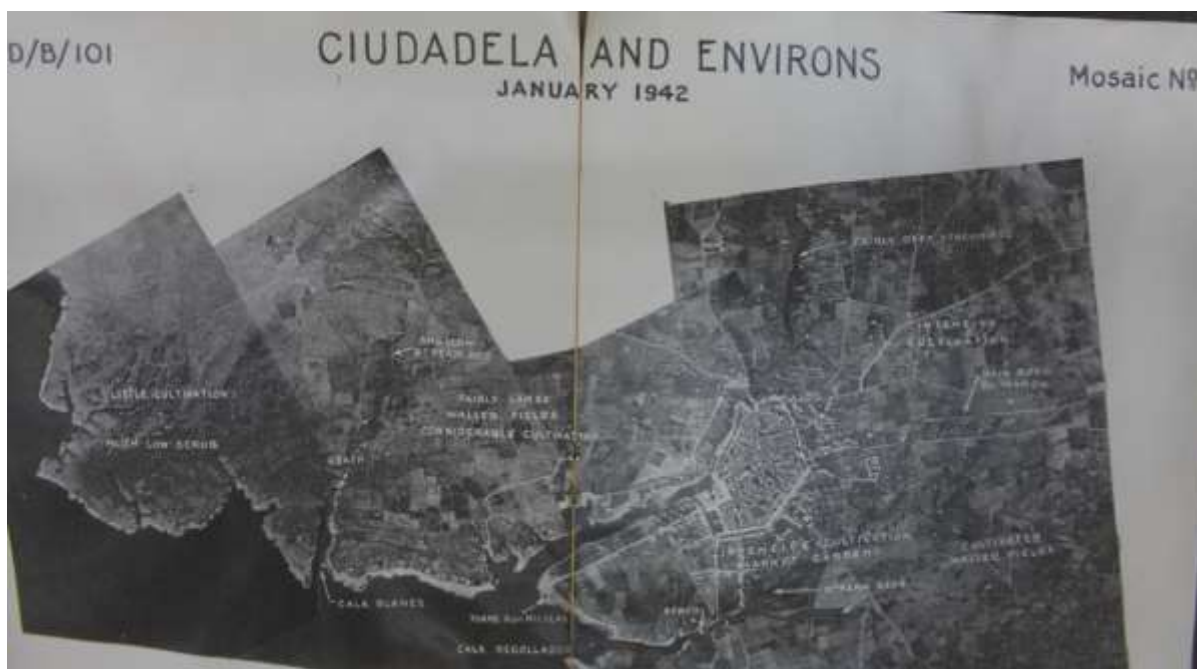
---

¹⁰ El Regne Unit disposava d'un informador directe i d'un bon contacte a les illes Balears, en la persona del diplomàtic Alan Hillgarth (1899-1978), cònsol britànic a Palma durant la Guerra Civil i, posteriorment, agregat naval a l'ambaixada britànica a Madrid i cap dels serveis d'informació a Espanya (1939-1943).

operacions militars en cas que s'hagués d'envair l'illa. Per això, s'hi detallava l'existència de bateries de costa i antiaèries, aeròdroms i llocs d'amarratge d'hidroavions, ports (i llocs de desembarcament) i l'activitat naval, els nuclis de població, la xarxa viària, punts d'interès militar i industrial, etc.

Els informes contenen fotografies aèries verticals que cobreixen les zones que revestien interès militar. En general, trobam el perímetre litoral de cada illa i els llocs especialment vigilats, com els ports i els aeròdroms. Les fotografies obliques que acompanyen els informes resulten de gran interès, per tal com són imatges molt antigues de zones costaneres avui molt transformades.

Exemples de la documentació gràfica dels informes

La Unitat Central de Fotointerpretació (Medmenham) i els seus informes

La Royal Air Force britànica (RAF) va fer nombrosos vols de reconeixement aeri sobre el Regne Unit i l'Europa occidental. Al final de la Segona Guerra Mundial, els aliats havien fet aproximadament uns 15,5 milions d'imatges

aèries, de les quals només se n'han conservat al voltant de 5,5 milions. Les fotografies aèries de l'Europa occidental seleccionades foren conservades inicialment a la Universitat de Keele fins a 2008, quan la col·lecció va ser transferida a Escòcia per al seu arxiu a The National Collection of Aerial Photography d'Edimburg. Una part important, però, de la documentació va anar a parar als arxius nord-americans, on varen microfilmar milers de fotografies i documents abans que no fossin destruïts. D'aquests arxius nord-americans procedeixen moltes de les imatges que formen part d'aquesta recerca.

Un dels grans avantatges que varen tenir els aliats enfront d'Alemanya o Itàlia va ser la coordinació i l'organització jeràrquica de les unitats que feien els vols de reconeixement i d'aquelles altres unitats que les interpretaven. Així, el 1940 els britànics crearen a Medmenham (Londres) una unitat central de fotointerpretació, a la qual s'incorporà el 1941 la força aèria nord-americana. Aquesta unitat central va restar tota la guerra sota una direcció tècnica, que constituí la Unitat Central de Fotointerpretació Aliada, dependent de la RAF. D'aquesta forma, un funcionament exclusivament tècnic proveïa d'informació tots els departaments implicats en la guerra (armada, comandaments, ministres, president). Sembla que fou aquesta organització, sense interferències polítiques ni de jerarquia militar, la que conferí un important avantatge als aliats enfront de les forces de

l'Eix, que també se servien (especialment, Alemanya) de vols de reconeixement i fotografia aèria.

Cobertura dels vols de reconeixement aeri sobre Europa occidental (gener de 1943) i bases de sortida [Informació extreta de: Operation Record Book Appendices. CIU (January 1943), AIR 29/263. The National Archives

Medmenham va funcionar, doncs, com una unitat central d'intel·ligència, dedicada a la fotointerpretació de la fotografia aèria que es feia de forma sistemàtica sobre totes les zones d'interès estratègic d'Europa i de l'Atlàntic.

A Medmenham hi treballaven alts càrrecs de responsabilitat, sobretot dones, que foren capaces de crear una nova ciència, anomenada «fotointerpretació». Comparant constantment les imatges aèries obtingudes amb la cartografia disponible, a fi d'obtenir informació d'interès militar, a Medmenham

s'elaboraren milers d'informes que acabaren assenyalant objectius i definint estratègies.

Aquestes fotointèrprets ens ensenyaren, per exemple, la importància d'orientar

Medmenham. Unitat Central de Fotointerpretació. ©Crown Copyright, provided courtesy of the Medmenham Collection

correctament una fotografia aèria vertical, orientant les seves ombres cap a un mateix, a fi que no es generàs una falsa impressió i les depressions semblassin muntanyes i les muntanyes valls.

Les fotointèrprets també ajudaren a reconstruir la topografia de zones

desconegudes, superposant imatges i generant mosaics que servien llavors per planificar operacions.

Algunes d'aquestes imatges que formaren part dels informes de fotointerpretació que es realitzaren per a les Balears, són el testimoni més clar de la contínua vigilància a la qual els aliats tingueren sotmeses les Illes durant la guerra.

©Crown Copyright, provided courtesy of the Medmenham Collection

La secció A de Medmenham estava especialitzada en la identificació de vaixelles de guerra i mercants

Fotointèrpreta localitzant i identificant als mapes els objectes visualitzats a les fotografies

Jane Cameron treballant a la Secció d'Aviàtics a Medmenham

Fotointèrpretes de la WAAF (Women Auxiliary Air Force) supervisades per Margaret Hockerhill, a la secció fotogràfica, utilitzant pantògrafs per dibuixar a escala els mapes elaborats a partir de fotografies aèries

Font: Arxiu ©Crown Copyright, provided courtesy of the Medmenham Collection

Els expedients insulars

L'expedient de Mallorca (*C.I.U. Special Interpretation Report n° XY 30*) consultat correspon al 21 de febrer de 1943. Es fonamenta en la informació recollida per diferents sortides de vols, realitzades entre el 22 d'octubre de 1941 i el 2 de febrer de 1943. Les imatges fotogràfiques oscil·len d'una escala 1:9.000 a una escala 1:18.000.¹¹

Mallorca. *CIU Special Interpretation Report n° XY30*. 21 febrer 1943

¹¹ *The National Archives*, WO 252/1029.

L'expedient de Menorca (*C.I.U. Special Interpretation Report n° XY 31*) és de 25 de febrer de 1943. Com en el cas de Mallorca, la informació recull informació de vols fets entre el 22 d'octubre de 1941 i el 2 de febrer de 1943. Les imatges fotogràfiques tenen una escala 1:9.000 fins a 1:21.000.¹² L'atenció principal és el port de Maó i el detall dels vaixells que hi ha a les distintes cales portuàries.

Menorca. *CIU Special Interpretation Report n° XY31. 25 febrer 1943*

Detall de la fotografia de la RAF de 21 de desembre de 1942 que ofereix una vista de gairebé tota la ciutat de Maó i la part inferior del port, on es destaquen sa Colàrsaga, el moll de la base naval, l'illa d'en Pinto i l'illa del Rei, juntament amb l'entrada de Cala Figuera.

L'expedient sobre Eivissa i Formentera (*C.I.U. Special Interpretation Report n° XY 43. Ibiza and Formentera*) és de 5 de juny de 1943. Es basa en la informació recollida per sortides de vols realitzades entre el 22 d'octubre de 1941 i el 22 de març de 1943. L'escala, novament entre 1:9.000 fins a 1:20.600, molt superior a la que brinden molts dels mapes topogràfics disponibles.¹³

¹² *The National Archives*, WO 252/1030.

¹³ *The National Archives*, WO 252/1037.

És l'informe més detallat de tot l'arxipèlag. Juntament amb les informacions específiques sobre les capacitats defensives o de caràcter militar o industrial, se'n poden extreure altres detalls com els usos del sòl, les zones cultivades i arbrades, els camins i la seva amplària, a més d'aspectes generals del territori.

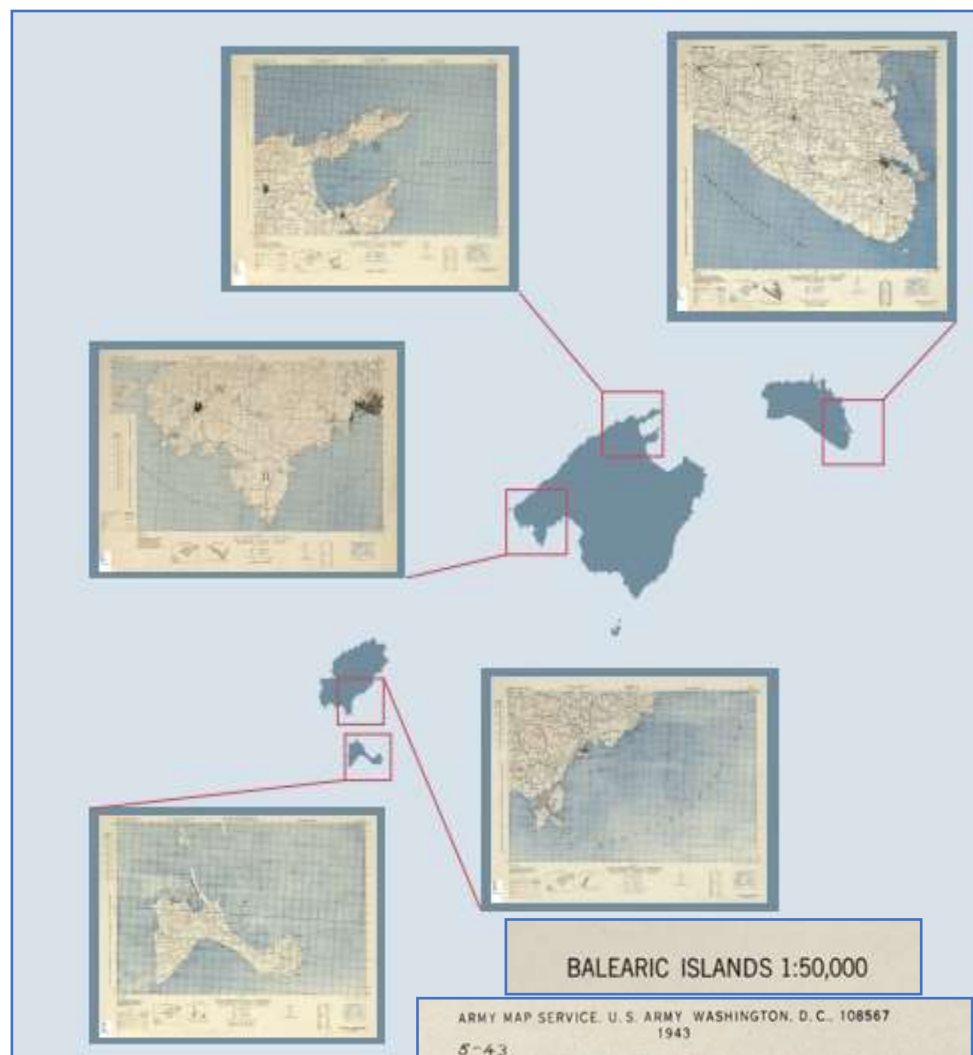
Altres fotografies aèries de les Pitiüses, com les que s'han obtingut de Formentera, són un autèntic document històric. N'hi ha una que ens ha permès veure per primera vegada com era el camp de presoners que existí a Formentera entre 1939 i 1942, a més d'altres canvis en la línia de costa o el perfil del port de la Savina.

Tota aquesta documentació rescatada dels arxius ens confirma la importància estratègica que tingueren les Balears durant la Segona Guerra Mundial i la possibilitat real d'ocupació que existí. Com sabem, finalment les Balears no foren ocupades. El control aliat del nord d'Àfrica i la invasió aliada de Sicília el 1943 donaren als aliats la tranquil·litat que la situació a la Mediterrània estava controlada. De fet, els mesos següents, la guerra es decidiria en altres fronts, com el del nord d'Europa i el Pacífic, on la victòria nord-americana permeté concentrar esforços nord-americans a l'Atlàntic nord.

Malgrat tot, la importància geoestratègica de les Balears no havia canviat. Els reconeixements aeris continuaren fins que acabà la guerra mundial i fins i tot en anys posteriors.

El 1943 les fotografies aèries foren utilitzades pel Servei Cartogràfic de l'Exercit nord-americà per elaborar el mapa topogràfic de Balears a escala 1:50.000.

Molt probablement, des que acabà la guerra, ningú no havia tornat a treure de l'arxiu aquestes fotografies de les Balears. Al cap de setanta-cinc anys, la recerca que ha dut a terme el Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears ha permès recuperar novament algunes d'aquestes imatges. En queden moltes més als arxius, però la porta és oberta. Confiam que l'interès dels investigadors i dels actuals habitants de les Illes obligarà els poders públics a continuar rescatant de l'oblit tot el que ens queda per conèixer del nostre passat més recent. D'aquest període del qual, com us deia en començar, els que estam avui a la UOM encara compartim memòria, però si no la refermam, acabarà, com nosaltres mateixos, per esvair-se.

Aquesta tasca de recuperació de les fotografies aèries de les Balears durant la Segona Guerra Mundial ha de ser també un reconeixement a les persones que durant cinc intensos anys les observaren, analitzaren, mesuraren, en miraren amb lupa cada detall. Les fotointèrprets. De totes elles, una ha posat rostres a aquesta xerrada, i la seva memòria mereix ser servada per tots nosaltres.

Ella és Constance Babington Smith, pionera en l'aviació i en la fotointerpretació, un ofici que va convertir en ciència, ampliant-ne fins a extrems insospitats la utilitat. Ella va ser qui va descobrir la localització de les rampes de llançament dels míssils alemanys que amenaçaven Anglaterra des del Bàltic. El seu descobriment desbaratà els plans alemanys de llançament massiu de míssils contra els aliats, que segurament haurien donat la victòria a Alemanya.

Una dona absolutament dedicada que salvà milions de vides i que ens mirava i vigilava encara que nosaltres no ho sabíem. Ens sentim honorats que el seu record ens acompanyi, perquè compartim des d'ara també amb ella aquest període de la nostra història.

Constance Babington Smith (15 October 1912 – 31 July 2000) ©Crown Copyright, provided courtesy of the Medmenham Collection

REFERÈNCIES

- Aracil Martí, R., Oliver i Puigdomènech, J. & Segura, A. (1998). *El mundo actual: de la Segunda Guerra Mundial a nuestros días*. Edicions Universitat de Barcelona.
- Hart, L. (1939). *Axis Plans in the Mediterranean. An Analysis of German Geopolitical Ideas on Italy, France, Balearic Islands, Gibraltar, Catalonia and Spain*. London General Press.
<https://wdc.contentdm.oclc.org/digital/collection/scw/id/16648/>
- Massot i Muntaner, J. (1995). *El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Serra d'Or).
- National Archives Identifier 2147044. Record Group 165. Records of the War. Department General and Special Staffs, 1860-1952. College Park, Maryland (USA).
- *The National Archives*, WO 252/1030.
- *The National Archives*, WO 252/1037
- *The National Archives*, WO 252/1029.
- *The National Archives*, Catalog Reference CAB/65/7/26. *War Cabinet 131 (40)*, pàg. 193 i seg.
- Viñas, Á. (2016). *Sobornos. De cómo Churchill y March compraron a los generales de Franco* (Crítica. E). Barcelona.

Nota: Aquesta investigació forma part del projecte "*La fotografia aèria de 1942 sobre les Illes Balears*", 2016.
Investigador principal: Celso García García. Autoritat Portuària Balears. Contracte de recerca.

